

הרב יצחק שילת

בענין תוקפם של קידושי כסף לשיטת הרמב"ם ורבותיו של רש"י

בעיית המונח 'דברי סופרים' ברמב"ם, זכתה כבר לטיפול רב, וקולמוסים נשתברו עליה. במאמר זה אין ברצוני להקיף את הנושא, אלא רק להאיר קימעה את אחד המקורות החשובים ביותר לענין, הלא היא תשובת הרמב"ם אל ר' פינחס הדיין בענין הקידושין (שו"ת הרמב"ם, מהד' בלאו, סי' שנ"ה; איגרות הרמב"ם, מהדורתנו, עמ' תנ"א).

הרמב"ם נשאל על ידי ר' פינחס, מפני מה כתב – בהל' אישות א, ב – שקידושי ביאה ושטר הם מן התורה, ואילו קידושי כסף מדברי סופרים, והלא גם קידושי כסף נלמדים מן התורה, קיחה קיחה משדה עפרון (קידושין ד:). והרמב"ם משיב, כי דבר הנלמד באחת מהמידות שהתורה נדרשת בהן אינו נקרא "מן התורה", אלא "מדברי סופרים קרינן ליה, ואין שם מן התורה אלא דבר שהוא מפורש בתורה".

לעניות דעתי, כלדעת גדולים וטובים, ראשונים ואחרונים, אין כוונת הרמב"ם לשלול את התוקף של 'דאורייתא' מן ההלכות הנלמדות במידות שהתורה נדרשת בהן, אלא לומר שלגבי ענינים מסוימים יש הבדל בין מה שכתוב בתורה בפירוש, לבין מה שנלמד במידות שהתורה נדרשת בהן (או הידוע מהלכה למשה מסיני, שאף היא נקראת 'מדברי סופרים', ע"ש, וכמו שהארכתי בהערות המשלימות לאיגרות הרמב"ם שם. יתר על כן, לענ"ד גם רבותיו של רש"י (גיטין ל"ג. ד"ה בעילת), שרש"י צווח ככרוכיא כנגד פירושם המפורסם ל"התינח דקדיש בכספא, קדיש בביאה מאי איכא למימר?" (ע"ש) – לא עלה על דעתם מעולם לומר שדינים הנלמדים ב"ג מידות תוקפם מדרבנן בלבד, כקריאת המגילה ונר חנוכה. לא תהא כזאת בישראל. אלא כך הוא פירושם של רבותיו של רש"י: התינח דקדיש בכספא – שהרי קידושי כסף, אע"פ שמדאורייתא הם, מכל מקום חכמים הם שגילו אותם, על ידי פעולה של מדרש התורה, ואפשר אפוא להבין שהם מסורים לחכמים גם לענין הפקעה; קדיש בביאה, המפורשת בתורה, מאי איכא למימר איך אפשר להפקיע קידושין כאלה?

1. ע' רש"י יבמות צ' שכתב: "ואית דאמרי תינח קדיש בכספא דקידושי כסף דרבנן, קדיש בביאה דקידושין דמדאורייתא ניהו מאי איכא למימר. וטעות גדול הוא בידם, דקידושי כסף דאורייתא ניהו" וכו'. וצ"ע שרש"י אינו מזכיר כאן שזוהי דעת רבותיו, והוא מתקיף אותם בלשון קשה, מה שלא עשה כן בגיטין. ושמא כוונת רש"י ביבמות לאלו המבינים את דברי רבותיו כפשטם, דהיינו שמבינים שתוקף הקידושין הוא מדרבנן ממש, ועל כך הוא כותב שזוהו טעות גדול. מה שאין כן דברי רבותיו עצמם, ידע שיש לפרשם ככפנים, ואף על פי כן לא הסכים לפירושם (כי אם סוקלים על קידושי כסף – אין חכמים יכולים

הרי כאן, איפוא, הבדל נוסף – לפחות לפי ההוא של הגמרא – בין דבר המפורש בתורה, לדבר הנלמד במידות שהתורה נדרשת בהן, על אף ששניהם מדאורייתא. וליבי אומר לי שגם הרמב"ם פירש כך את הגמרא הנ"ל, ולא כרש"י שפירש משום הפקר ב"ד הפקר.

והנה, בהמשך דבריו לר' פינחס, מקשה הרמב"ם על עצמו כך: "וכאן יש לשאול בוודאי ולומר לי: הבעילה ודאי מן התורה, שהרי לא למדוה במידה משלוש עשרה מידות, אלא 'ובעלה' – מלמד שנקנית בביאה'. אלא הכסף והשטר בהיקש למדו אותן, למה אמרת שהשטר מן התורה והכסף מדבריהם?".

יש להבין את הביטוי 'היקש' כאן במובן רחב: מידה מהמידות (כמו 'דין' בהמשך, יצוטט להלן). הרמב"ם מקשה, שהרי בגמ' (קידושין ד"ה). למדו קידושי כסף מגזירה שווה קיחה קיחה, וקידושי שטר מהיקש של הווייה ליציאה, ומה טעם איפוא לחלק ביניהם, ולומר שקידושי שטר הם מן התורה ולא קידושי כסף, והלא שניהם לא נלמדו אלא במידות שהתורה נדרשת בהם?

ומתרץ הרמב"ם:

"והתשובה על זה, שוודאי כך הייתי אומר, שהכסף והשטר מדבריהם, הואיל ומן הדין באו, לולי הא דאמרינן בהדיא בענין נערה מאורסה, דאמרינן נערה מאורסה דאמר רחמנא בסקילה היכי משכחת לה? פירוש: מדאמר קרא נערה בתולה מאורסה, שמע מינה בוודאי שיש מאורסה מן התורה בלא ביאה, ובמה, ושקלו וטרו, וסוף המימרא: אמר רב נחמן בר יצחק משכחת לה כגון שקידשה בשטר, הואיל וגומר ויציא גומר ומכניס. שמע מינה שלדברי הכל השטר גומר ומכניס, ועל זה סמכתי ופסקתי שהשטר מן התורה".

והנה הסבר זה של הרמב"ם קשה מאד, שכן המעיין בהקשרם של הדברים בסוגיה בקידושין ט', ימצא שלשטר אין שום "יחוס" מיוחד לעומת כסף, אלא שבהוה-אמינא רצו לומר שמהפסוק "כי יקח איש אשה ובעלה" היה אפשר ללמוד שלחלות הקידושין צריך גם כסף וגם ביאה, ובאחד מהם לא סגי, והגמ' מקשה על כך: אם כן, נערה בתולה מאורסה היכי משכחת לה? ומתרצת: משכחת לה בשטר. כל זה להוה-אמינא. אך למסקנת הגמ', שביאה לחוד קונה (מהפסוק "והיא בעולת בעל"), וממילא גם "כי יקח" לחוד דהיינו כסף לחוד, קונה (ע' רש"י שם ד"ה דהואיל) – הרי שנערה בתולה מאורסה משכחת לה גם בכסף, ואין שטר "שייקך" לה יותר מאשר כסף. הדרא איפוא קושיא לדוכתה, מדוע שטר ייחשב מן התורה וכסף מדברי סופרים?

אך נשים לב לדיוק לשון מסוים בסוגיה. רב נחמן בר יצחק אינו אומר: משכחת לה בשטר הואיל ואיתקש הווייה ליציאה, אלא: הואיל וגומר ומוציא גומר ומכניס. כלומר, לא נזכרה כאן כלל לשון היקש (המופיע כמקור לקנין שטר בבדייתא לעיל ה'). ונראה שהרמב"ם הבין מלשון זו, שגם בלי היקש – ובכלל: בלי מידות שהתורה נדרשת בהן – היינו מבינים מדעתנו את "נערה בתולה מאורסה", כי היינו מחפשים

מה התורה אומרת בפירוש על קנייני אישות, מלבד ביאה, והיינו מוצאים שספר כריתות מקנה את האשה לעצמה, וממילא היה לנו להעמיד שאת קנין נערה בתולה מאורסה לבעלה – שאינו יכול להיות בביאה – בשטר. נמצא ששני קנייני אישות אנו יודעים **ישירות מן הכתוב**: קנין ביאה (מ"ובעלה", או מ"בעולת בעל"), וקנין שטר (מ"נערה בתולה מאורסה" בצירוף "וכתב לה ספר כריתות"). וזהו הרי מה שאומר הרמב"ם, שדבר המפורש בתורה נקרא מן התורה, ודבר שאינו מפורש בתורה נקרא מדברי סופרים.

וראה היאך הדברים מדויקים בלשון הרמב"ם בהל' אישות ג' כ' וז"ל:

"המקדש בביאה הרי אלו קידושי תורה. וכן מתקדשת בשטר מן התורה, כשם שגומר ומגרש, שנאמר וכתב לה ספר כריתות, כך גומר ומכניס אבל הכסף מדברי סופרים, שנאמר כי יקח איש אשה, ואמרו חכמים ליקוחים אלו יהיו בכסף, שנאמר נתתי כסף השדה קח ממני".

הרי שלגבי שטר לא הזכיר היקש, ולא מדרש חכמים, אלא "כשם שגומר ומגרש".

ואם תאמר: אי הכי, שמדעתנו היינו לומדים מהכתובים קנין שטר – למה נצרך ההיקש של ויצאה והיתה? תשובתך פשוטה: אחרי שיודעים מגזירה שווה קנין כסף – שוב אי אפשר ללמוד מנערה בתולה מאורסה קנין שטר, שהרי משכחת לה בכסף! ולפיכך הוצרך ההיקש של ויצאה והיתה, ללמדנו קנין שטר. ומכל מקום גם למסקנה קנין שטר נחשב כנובע ישירות מהכתוב, הואיל והיינו יודעים אותו גם אלמלא המידות שהתורה נדרשת בהן. ודוק.

השתא דאתינן להכי, נעורר שאלה פשוטה: מדוע נקטה הגמרא בגיטין (ובמקבילות) "התינח דקדיש בכספא, קדיש בביאה מאי איכא למימר", מדוע לא הזכירה גם שטר: "קדיש בביאה ובשטר מאי איכא למימר"? ולפירוש רש"י ש"התינח" הוא משום הפקר ב"ד הפקר זוהי לכאורה קושיא חזקה, שהרי בשטר אין ענין ממוני כלל, אלא "נתינת גט היא, תדע דשלחו מתם כתבו על איסורי הנאה כשר" (גיטין כ'), ו"כתב לה על הנייר או על החרס אף על פי שאין בו שוה פרוטה הרי את מקודשת לי" וכו' (קידושין ט'), ואם כן שטר דומה ממש לביאה לענין זה.

אך לפירוש רבותיו של רש"י והרמב"ם, יש לומר, שהואיל ולימוד שטר מן הכתוב הוא בדרך עקיפה במקצת, באמצעות "נערה בתולה מאורסה" והשוואה לספר כריתות, העדיפה הגמ' לנקוט ביאה, המפורשת בכתוב, ואת שטר השאירה בלי התייחסות, משום שיש צורך להאריך כדי להוכיח שהוא נלמד מן הכתובים עצמם. וזהו מה שכתב הרמב"ם בפיהמ"ש לקידושין א' א' (מהד' הרב קאפח, ע' בהערות שם): "בביאה – ...ואין קידושין יותר מבוארים מאלה, וזה הוא שנתפרש בתורה".

להפקיעם, וזו כוונת מה שכתב בגיטין). אך אולי "זאית דאמרי" שברש"י יבמות היא הערת-גיליון של מאן דהוא, שנכנסה לפירוש רש"י. וצ"ב.

2. לימים תיקן הרמב"ם נוסח זה, כדי למנוע אי הבנה בשיטתו, וכתב: "וכן דין הכסף דין תורה ופירושו מדברי סופרים, ע' בהערות המשלימות לאגרות שם.

כלומר: גם קידושי שטר נקראים "מן התורה", ויכולים להילמד מן הכתובים, אך אין קידושין יותר מבוארים מקידושי ביאה. וכן בספר המצוות, מ"ע ר"ג: "אבל קידושין דאורייתא הם **מבוארים** שהם בביאה, כמו שהתבאר במקומות מכתובות וקידושין ונידה". וייתכן שהרמב"ם רומז בהפניה לכתובות - לדף ג', שם מופיעה סוגיית "התינח דקדיש בכספא", וכהשערנו הנ"ל שפירשה כרבותיו של רש"י.

3. כך היא נוסחת ר"מ אבן תיבון. אבל לפי גירסת כתבי-היד של המקור הערבי שבמהד' הרב קאפח, צריך לנסח: "אבל קידושין דאורייתא אינם אלא בביאה". ולענין נראה ברור שמקור נוסחת אבן תיבון הוא בתיקון של הרמב"ם, שתיקן את לשונו כאן, כשם שתיקנה בפיהמ"ש ובמשנה תורה, כדי להוציא מהבנה מוטעית בדבריו, שרק קידושין אלו תוקפם מדאורייתא (ובהערותי לאיגרות נתעלם ממני דבר הנוסח של כה"י הערביים בסה"מ, ולא הערתי על כך שם).

In honour of **Rav Aharon and Mrs. Bina**
Dr. and Mrs. Robert Taub
Jonathan & Aimee
 Forest Hills N.Y.